

МАҲАЛЛИЙ БОШҚАРУВДА ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР
ПРОФИЛАКТИКАСИНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК
АСОСЛАРИ

Менглиев Фахриддин Валиевич

Ўзбекистон Республикаси

Ички ишлар вазирлиги Академиясининг

Олий таълимдан кейинги таълим

факультети мустақил изланувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14857968>

Давлат бошқаруви органлари фаолиятининг самарадорлиги улар томонидан қабул қилинган қарорга эмас, балки кўп жиҳатдан ушбу қарорнинг натижасига, қарорнинг ижроси қай даражада таъминлангани ва қандай натижага эришилганига боғлиқдир. Шу маънода мамлакатимизда маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаоллигини ҳамда уларнинг иш самарадорлигини ошириш ҳанузга қадар туб ўзгаришларни талаб қилиб келаётган оғриқли муаммолардан бири ҳисобланади.

Бутун дунёда маҳаллий ҳокимият демократик жамиятнинг энг муҳим институтларидан бири сифатида эътироф этилади. Аммо ўзини ўзи бошқаришнинг айрим элементлари алоҳида давлатларга хос бўлганлиги учун, у бирон-бир мамлакатда тўлиқ амалга оширилмаган. Чунки, бу бевосита давлат бошқаруви фаолияти билан боғлиқдир.

Маҳаллий бошқарув умумий бошқарув фаолиятининг таркибий қисми бўлиб, у қуйидаги хусусиятлар билан тавсифланади:

биринчидан, маҳаллий ҳокимият ўзининг алоҳида концепциясига эга бўлиб, у демократия ва фуқаролик жамияти институти сифатида ўз ваколатини маҳаллий бошқарувга йўналтиради;

иккинчидан, маҳаллий бошқарув тизимида қуйидагилар бошқарув объекти сифатида кўриб чиқилади: маҳаллий кенгашлар, ижтимоий-иқтисодий тизим сифатида ҳудуднинг аҳамияти ҳамда маҳаллий ҳудудда содир бўлаётган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий жараёнлар;

учинчидан, маҳаллий бошқарув ташкилотлари раҳбар кадрлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг сайланган мансабдорлари ушбу тизимдаги бошқарув субъектлари сифатида қаралади. Шундай қилиб, маҳаллий бошқарув табиатан мураккаб бўлиб, у ўзининг шакллари ва оқибатлари, ижтимоий-сиёсий ҳодисалари билан хилма-хилдир.

Ижтимоий ривожланишга катта таъсир кўрсатиб, унинг ўзи сиёсий, ижтимоий- иқтисодий ва бошқа омилларга таъсир этади.

Маҳаллий бошқарувнинг ўзига хос хусусияти – бу маҳаллий ҳудудларнинг асосий омили сифатида инсон ресурсларига асосланган маҳаллий кенгашларнинг ижтимоий-сиёсий салоҳиятидан максимал ва самарали фойдаланишдир. Маҳаллий бошқарув ҳудудий жамоаларнинг менталитети, анъаналари, маънавий-ахлоқий қадриятларига асосланади. Шу билан бирга маҳаллий бошқарув тегишли ҳудудларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб амалга оширилади. Бу эса ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасида ўзига хос ҳудуд тажрибаларининг шаклланишига олиб келади.

Маҳаллий бошқарув органларининг давлат ҳокимияти органлари билан ўзаро таъсири даражасига кўра, маҳаллий ҳокимиятини амалга оширишнинг қуйидаги моделларининг хусусиятлари ажратиб олинди ва кўриб чиқилди:

1) континентал; 2) аралаш; 3) англиз-саксон . Францияда маҳаллий ҳокимиятни амалга оширишнинг континентал модели доирасида маҳаллий ўзини ўзи бошқариш ҳудудини ташкил этиш асосида коммуналар, ҳокимиятлар ва ҳудудларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Коммуналар ва ҳокимиятлар ҳудудининг шаклланиши тарихий анъаналар билан боғлиқ бўлиб, минтақа ҳудудининг шаклланиши – XIX асрнинг 80-йиллари бошларида давлат ҳокимияти назорати остида коммунал ислохот ўтказилган. Коммунада муниципал ҳокимиятни амалга ошириш моделининг ташкилий- таркибий қисми шаҳар кенгаши ва унинг аъзолари орасидан ўзи сайлаган мэр, шунингдек унинг ўринбосарлари мавжудлиги билан тавсифланади. Бўлим кенгаши «Бош кенгаш – маъмурият раҳбари бўлган умумий кенгаш раиси» каби ташкилий тузилмага эга. Бунда назорат ва бошқарув функцияларини марказий ҳукумат вакили бўлган префект амалга оширади. Вилоят ҳокимиятини амалга ошириш учун қуйидаги ташкилий тузилмаси билан ажралиб туради: «вилоят кенгаши – ижроия ҳокимият бошлиғи ҳисобланган вилоят кенгашининг раиси» бўлади .

Германиядаги ҳудудий асослар орқали маҳаллий ҳокимиятни амалга оширишда аралаш моделининг қуйидаги модификациясини ажратиб кўрсатиш мумкин: 1) жамоат; 2) туман (шаҳар). Туманлар даражасида иккала кенгаш ҳам мавжуд бўлиб, улар ўзларининг вакиллик органи, бошқа маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ва кенгашлар томонидан

амалга ошириладиган давлат ҳокимияти органлари ҳисобланади. Коммуналарда эса шаҳар ҳокимиятини амалга оширишнинг магистрат, бургомастер, Шимолий Германия ва Жанубий Германия каби моделлари ишлаб чиқилган.

Маҳаллий ҳокимиятни амалга оширишнинг магистрат моделининг ташкилий тузилмаси «коллегиал орган бўлган коммуна – магистрат йиғилиши» орқали тавсифланади. Бургомастер модели маъмурият раҳбари ва овоз бериш ҳуқуқига эга кенгаш раиси бўлган жамоат кенгаши – бургомастер мавжудлиги билан ифодаланади. Бундан ташқари, коллегиал кенгаш ҳам мавжуд. Маҳаллий ҳокимиятини амалга ошириш учун Шимолий Германия модели «кенгаш раиси бўлган мэр – кенгаш» каби ташкилий тузилишга эгадир. Шунингдек, «ижро этувчи ҳокимият бошлиғи ва кенгаш раиси ҳисобланган бургомастер жамоат кенгаши»дан иборат ташкилий тузилишга эга бўлган Жанубий Германия модели ҳам мавжуддир.

АҚШда маҳаллий ҳокимиятни амалга оширишнинг инглиз-саксон модели маҳаллий ҳокимият амалга ошириладиган турли ҳудудларнинг мавжудлиги билан тавсифланади. Улар мамлакатнинг тарихий, маданий ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг натижасидир. Қўшма Штатларда маҳаллий ҳокимиятни амалга оширишнинг тўртта: 1) маъмурият раҳбари бўлган бошқарув кенгаши; 2) заиф мэр – кучли кенгаш; 3) кучли мэр – заиф кенгаш; 4) маъмурий аппаратни бошқарадиган коллегиал органдан иборат бўлган комиссия каби ташкилий ва таркибий моделларини ажратиб кўрсатиш мумкин.

Юқорида таъкидланганидек, хорижий мамлакатларда маҳаллий ҳокимиятни амалга ошириш моделлари хилма-хиллиги билан ажралиб туради. Ҳеч қайси моделда маҳаллий аҳамиятга эга бўлган масалаларни янада муваффақиятли ҳал этилишини таъминлайдиган ягона ва аниқ усуллар мавжуд эмас. Уларнинг ҳар бири жамият тараққиётининг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий даражаси, унинг анъаналари ва ҳуқуқий маданияти билан белгиланади. Бундан ташқари, ҳудудий ривожланишнинг турли даврларида давлат учун мақбул бўлган маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг ягона модели мавжуд эмас.

Тадқиқотчи А.А. Замотаев «Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш маҳаллий ҳокимият органлари фаолияти орқали амалга оширилади», – дея таърифласа, В.С. Вет эса «қонун доирасида, ўз ваколатлари ва манфаатларидан келиб чиққан ҳолда фуқаролик жамиятига оид ишларни

мувофиқлаштириш ҳамда бошқаришга қодирлик маҳаллий ҳамжамиятлар фаолиятининг муҳим жиҳати ҳисобланади», – деб талқин қилишни таклиф қилади. Шундай қилиб, бу ҳолда маҳаллий аҳоли манфаатларни ҳимоя қилиш ва ҳокимиятни амалга ошириш учун бирлаштирилган, асосан, маълум бир тарзда (маҳаллий) ҳудудда яшаш омилидан келиб чиққан ҳолда, яъни ҳокимият субъекти сифатида қарашимиз тўғри бўлади. Бизнингча, вакиллик ва тўғридан-тўғри демократия шакллариининг органик ўзаро таъсири орқали замонавий давлатчиликда халқ суверенитети тамойилини тўғри амалга оширишга имкон беради. Маҳаллий фаолият, қоида тариқасида, аҳоли манфаатларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Маҳаллий вакиллик бошқарувининг демократик институт сифатидаги муҳим аҳамияти шундаки, у маълум бир ҳудуд фуқароларининг маҳаллий муаммоларни вакиллари орқали ҳал қилиш ҳуқуқини ифода этади. Юқоридаги жиҳатларни инобатга олган ҳолда, биз «маҳаллий ўзини ўзи бошқариш» тушунчасига ҳокимиятни амалдаги қонунчиликка мувофиқ тўғридан-тўғри ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари орқали мустақил равишда амалга ошириш шакли, деб таъриф беришимиз мумкин.

Ваҳоланки, ҳокимиятни горизонтал тақсимлаш тамойили билан бир қаторда вертикал ажратиш тамойили ҳам мавжуд.

Маҳаллий давлат ҳокимияти давлат ҳокимияти органлари тизимининг таркибий қисми бўлиб, у қонунлар ва давлат ҳокимияти органларининг қарорлари бажарилишини таъминловчи сўнгги инстанциядир. Бундан ташқари, давлат бошқаруви шакллари ҳокимиятнинг барча даражаларида, шу жумладан, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларида амалга оширилаётган ислохотларнинг аниқ мақсадлари, вазифалари, шартларига мос бўлиши керак. Улар маҳаллий эҳтиёжларни қондириш учун зарур бўлган баъзи функцияларни амалга ошириш учун ресурслар билан таъминланган, маълум бир ҳудудий ваколатларга эга бўлиши лозим. Бизнингча, маҳаллий ижтимоий, иқтисодий, экологик ва институционал сиёсатни шакллантириш ва амалга ошириш турли хил ҳудудий эҳтиёжлар ҳамда манфаатларига асосланган бўлиши керак.

Муайян ҳудуд учун умумий қонунларни ўрнини босувчи айрим масалалар бўйича тегишли қонунлар чиқариш ҳуқуқининг йўқлиги маҳаллий давлат ҳокимиятини ажратиб турадиган муҳим мезон ҳисобланади. Албатта, маҳаллий бошқарув органлари умумий хулқ-атвор

қоидаларини ўз ичига олган тегишли қоидаларни чиқарадилар. Аммо улар қонунларга тегишли эмас. Маҳаллий бошқарув органлари «ўз ваколатларини ўрнатиш ваколатига» эга эмаслар, яъни ўз ваколатлари доирасини мустақил равишда аниқлай олмайдилар; давлатнинг ўзидан фарқли ўлароқ, маҳаллий ҳамжамият суверенитетга эга эмас. Юқорида айтилганларнинг барчасини умумлаштириб, шуни таъкидлаш керакки, маҳаллий ҳокимият бу мажбурлов воситаси асосида маҳаллий бошқарув функцияларини амалга оширадиган муносабатлар тизимидир. Маҳаллий ҳокимият бу нафақат ижтимоий ҳокимият, балки маҳаллий ҳамжамият номидан амалга ошириладиган ва қонунларга асосланган маҳаллий тартибда ҳаракат қилувчи давлат ҳокимиятидир.

Мавжуд илмий адабиётларда мазкур тушунчага берилган таърифларнинг таҳлили натижасида «ҳокимият» категориясини унинг сиёсий моҳияти нуқтаи назаридан қуйидагича таърифлаш мумкин: «ҳокимият» – бу, бир субъект иккинчи бир субъектнинг ҳаракати, хулқ-атвори ва фаолиятига турли ресурслар (ишонтириш, рағбат, зўрлик, манипуляция) ҳамда механизм-лар (ғоявий, иқтисодий, сиёсий, ижтимоий) орқали таъсир этадиган муносабатнинг алоҳида шакли ҳисобланади. Чунки, ҳокимият иқтисодий, сиёсий (маъмурий) ва ижтимоий ҳокимият кўринишларда намоён бўлади.

Мамлакатимиз олимларидан А.Дадашева, О.Хусанов, Я.Олламов, А.Тўлаганов, А.Йўлдошев, С.Муратаев, А.Маҳмудов, А.Янгибаев, З.Исроилова ва бошқа олимларнинг илмий тадқиқот ишларида маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг турли жиҳатлари тадқиқ этилган. Жумладан, А. Маҳмудовнинг илмий ишида маҳаллий вакиллик органларининг назорат фаолиятининг юридик табиатига эътибор қаратилган бўлса, З.Исроилованинг тадқиқотида асосан маҳаллий вакиллик органлари фаолиятининг самарадор-лигини баҳолаш механизмлари, С.Муратаевнинг илмий ишида маҳаллий вакил-лик органларининг функциялари ҳуқуқий жиҳатдан тадқиқ этилган-лигини кўришимиз мумкин. Мазкур илмий ишларда маҳаллий вакиллик институти фаолиятини сиёсий жараёнлар нуқтаи назардан тадқиқ этилмаган.

Таҳлиллардан ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этиш фаолияти назарий жиҳатдан маҳаллий бошқарувнинг бир қисми сифатида эътироф этилсада, аслида эса бундай эмаслиги аён бўлмоқда. Хусусан, амалдаги қонунчилик ҳужжатларига кўра маҳаллий вакиллик органлари

тегишли ҳудудларда умумий бошқарувни амалга ошишлари назарда тутилган. Масалан, «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги қонуннинг 1-моддаси 3-қисмида «Халқ депутатлари Кенгаши ва ҳоким ... Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари билан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасидаги алоқаларни, аҳолини вилоят, туман ва шаҳарни бошқаришга жалб этишни таъминлайди» деб кўрсатиб ўтилган.

Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги «Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуни 8-моддасида маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг хуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги ваколатлари келтириб ўтилган. Мазкур ваколатларга кўра маҳаллий давлат ҳокимияти органлари «тегишли ҳудудда хуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасаларнинг ўзаро ҳамкорлигини таъминлайди». Бироқ «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги қонуннинг 252-моддасида фақатгина Халқ депутатлари Кенгаши томонидан Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ҳудудий бўлинмалари раҳбарларининг хуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва уларнинг профилактикаси ҳолати, шунингдек жамоат хавфсизлиги тўғрисидаги ҳисоботларини эшитиши тартибга солинган.

Ваҳоланки, «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги қонуннинг эски таҳрири 25-моддасида маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг «жамоат тартибига риоя этилиши ва жиноятчиликка қарши кураш, фуқароларнинг хавфсизлигини таъминлаш, уларнинг хуқуқларини ҳимоя қилиш ва саломатлигини муҳофаза этиш билан боғлиқ чора-тадбирлар кўради, табиий офатлар, эпидемиялар ва бошқа фавқулодда ҳолларда тегишли ишларни ташкил этади» мазмундаги ваколатлари белгилаб қўйилган эди. Афсуски, мазкур норма чиқариб ташланди. Аслида бу ёндашув бир ҳисобдан тўғри ҳам бўлди, сабаби қонунчиликда ушбу ваколатнинг ижро механизми тўлиқ ўз ифодасини топмаган эди.

Гарчи, Ўзбекистон Республикаси Конституциянинг 126-моддасида Халқ депутатлари Кенгаши ва ҳоким ўз ваколатлари доирасида тегишли ҳудуддаги барча ташкилотлар, шунингдек мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қарорлар қабул қилишлари белгиланган бўлса-да, аммо хуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасаларнинг айримлари маҳаллий давлат ҳокимияти органла-

рига бўйсунмайди. Хусусан, «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги қонуннинг 13-моддасига биноан «Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги бевосита Ўзбекистон Республикаси Президентига, қонунчиликка мувофиқ айрим масалалар бўйича эса Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкама-сига бўйсунди» . Янги таҳрирдаги Конституциянинг 143-модда-сига биноан прокуратура органларининг ягона марказлаштирилган тизимига Ўзбекистон Республикасининг Бош прокурори бошчилик қилади . «Ўзбекистон Респуб-ликаси Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида»ги қонуннинг 18-мод-дасига биноан «Давлат хавфсизлик хизмати бевосита Ўзбекистон Респуб-ликаси Президентига бўйсунди ва унга ҳисобдордир» . «Ўзбекистон Рес-пуб-ликаси Президенти давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида»ги қонуннинг 20-модда-сига биноан «Ўзбекистон Республикаси Президенти давлат хавф-сизлик хиз-мати бевосита Ўзбекистон Республикаси Президентига бўйсунди ва унга ҳисобдордир» . «Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси тўғри-сида»ги қонуннинг 7-моддасига биноан «Миллий гвардия кўмондони ўз фаолиятини амалга оширишда бевосита Ўзбекистон Республикаси Прези-дентига бўйсунди» . Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши кура-шиш агентлиги ҳам ўрнатилган тартибда Ўзбекистон Республикаси Прези-дентига бўйсунди ва қолаверса ушбу агентликнинг маҳаллий бўғинлари мавжуд эмас. Ўзбе-кис-тон Республикаси Президентининг 2018 йил 13 апрел-даги ПҚ-3666-сон қаро-ри билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги тўғриси-даги низомга биноан «Адлия органлари ва муасса-салари маҳаллий давлат ҳокимияти органларидан мустақилдир ва бевосита Вазирликка бўйсунди» .

Кўриниб турибдики, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи асосий субъектлар маҳаллий давлат ҳокимияти орган-ларига бўйсунмайди. Бу эса, ўз навбатида, маҳаллий давлат ҳокимияти орган-ларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги фаолиятининг тўла-қонлиги ҳамда самарадорлигига ўзининг салбий таъсирини кўрсатмоқда.

Шундай қилиб, маҳаллий бошқарувда ҳуқуқбузарликлар профилак-тика-сининг назарий методологик асослари маҳаллий вакиллик ва маҳаллий ижроия органлари ваколатлари доирасида шакллантиришнинг аниқ асос-ларини белгилаш, институционал асосларни шакллаштириш бўйича аниқ қадамларни қўйиш лозим ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Дадашева А. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг вужудга келиши ва ривожланиши. Юридик ф.н...дисс. – Т. 2008. 169 б.
2. Замотаев А. А. Местное самоуправление как элемент государственного устройства: понятие и термины // Государственная власть и местное самоуправление в России. Проблемно-тематический сборник. М., 1998. – С. 60.
3. Исабаев М.Б. Ўзбекистон Республикаси маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолияти самарадорлигини ошириш механизмлари. Монография. – Т.: Наманган, 2021. – Б. 21. (160 б.)
4. Исроилова З. Ўзбекистонда маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолиятининг самарадорлигини баҳолаш механизмини такомиллаштириш: Юрид. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Т. 2020. 147 б.
5. Йўлдошев А. Ўзбекистон Республикаси Халқ депутатлари Кенгашлари доимий комиссиялари: ҳуқуқий мақоми ва фаолиятини ташкил этиш муаммолари. Юридик ф.н...дисс. – Т. 2004.
6. Маҳмудов А. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий вакиллик органларининг назорат фаолиятини такомиллаштириш / А.А.Маҳмудов: Юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. –Т., 2019. – 161 б.
7. Мокрый В.С. Местное самоуправление в Российской Федерации как институт публичной власти и гражданского общества. Дис... докт. юрид. наук. – М., 2003. – С. 99.
8. Муратаев С. Ўзбекистон Республикаси вакиллик органларининг функциялари: назария ва амалиёт. Юридик ф.н...дисс. – Т. 2012.150 б.
9. Олламов Я. Ўзбекистон Республикаси маҳаллий ҳокимият тизими: ҳуқуқий ва назарий муаммолар: Автореф. дис. канд. юрид. Наук. –Т.: 2001. 27 б.
10. Тўлаганов А. Давлат ҳокимиятини вакиллик ва ўзини ўзи бошқариш органларини ташкил этиш. Дарслик. –Т.: «Адолат», 2002. 194 б.
11. Ўзбекистон Республикаси Конституция // URL: <https://lex.uz/docs/6445145#6446040> (мурожат вақти: 10.03.2024).
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 13 апрелдаги «Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги фаолиятини янада такомиллаштиришга доир ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-3666-сон қарори // URL: <https://lex.uz/docs/3681790> (мурожат вақти: 10.03.2024).

13. Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 2 сентябрдаги «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги қонуни // URL: <https://lex.uz/acts/112170> (мурожат вақти: 10.03.2024).
14. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги қонуни // URL: <https://lex.uz/acts/3027843> (мурожат вақти: 10.03.2024).
15. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 5 апрелдаги «Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида»ги қонуни // URL: <https://lex.uz/acts/3610935> (мурожат вақти: 10.03.2024).
16. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 18 ноябрдаги «Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси тўғрисида»ги қонуни // URL: <https://lex.uz/acts/5128310> (мурожат вақти: 10.03.2024).
17. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 6 июлдаги «Ўзбекистон Республикаси Президентининг Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида»ги қонуни URL: <https://lex.uz/docs/5491505> (мурожат вақти: 10.03.2024).
18. Хисамутдинов Х.И. Модели реализации муниципальной власти в Российской Федерации. Диссертация ... кандидата юридических наук: – Уфа, 2007. – 200 С.
19. Ҳусанов О. Мустақиллик ва маҳаллий ҳокимият. – Т.: Шарқ, 1996. 160 б.
20. Янгибаев А. Сиёсий партияларнинг давлат ҳокимияти вакиллик органларини шакллантиришда ва уларнинг фаолиятида иштирок этиши: Юридик фанлари бўйича фалс. доктори (PhD) ... дисс. – Т. 2019. – 156 б

